

Сидоренко В. Реалізація принципів особистісно зорієнтованого підходу в процесі формування синтаксичної компетентності учнів 8-9 класів / В.В. Сидоренко // Методичні студії: зб. наук. пр. Вип.4 / Укл.: Михайло Вінтонів (наук. ред.) та ін. – Вінниця: ДонНУ, 2015. – С. 24-34.

УДК 81'367.4=161.2

Вікторія СИДОРЕНКО,
доктор педагогічних наук,
кандидат філологічних наук, доцент

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СИНТАКСИЧНОЇ Й ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ 8-9 КЛАСІВ

Сидоренко В.В. Реалізація принципів особистісно зорієнтованого підходу в процесі формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів.

Стаття присвячена реалізації засадничих ідей особистісно зорієнтованого підходу під час навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів. Розглянуто наукові концепції особистісно зорієнтованого підходу, що мають самостійну цілісність та вирізняються розумінням і трактуванням ролі, місця вчителя й учня в організації навчально-виховного процесу, стратегіями дій для системного їх висвітлення. Конкретизовано основні принципи особистісно зорієнтованого підходу в процесі формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів. Уточнено зміст понять «підхід», «особистісно зорієнтований підхід», «синтаксична компетентність», «пунктуаційна компетентність».

Ключові слова: підхід, особистісно зорієнтований підхід, компетентнісний підхід, діяльнісний підхід, комунікативний синтаксис, синтаксична компетентність, пунктуаційна компетентність, сенситивний період, лінгводидактичні прийоми, методика навчання синтаксису й пунктуації, позитивна емоційна інтедифія навчання, діяльнісний результат неперервної мовної освіти.

Сидоренко В.В. Реализация принципов личностно ориентированного подхода в процессе формирования синтаксической и пунктуационной компетентностей учащихся 8-9 классов.

Статья посвящена реализации основных идей личностно ориентированного подхода при обучении синтаксиса и пунктуации украинского языка учащихся 8-9 классов. Рассмотрены научные концепции личностно ориентированного подхода, имеющие самостоятельную целостность и отличаются пониманием и трактовкой роли, места учителя и ученика в организации учебно-воспитательного процесса, стратегиями действий для системного их освещения. Конкретизированы основные принципы личностно ориентированного подхода в процессе формирования синтаксической и пунктуационной компетентностей учащихся 8-9 классов. Уточнено содержание понятий «подход», «личностно ориентированный подход», «синтаксическая компетентность», «пунктуационная компетентность».

Ключевые слова: подход, личностно ориентированный подход, компетентностный подход, деятельностный подход, коммуникативный синтаксис, синтаксическая компетентность, пунктуационная компетентность, сенситивный период, лингводидактические приёмы, методика обучения синтаксиса и пунктуации, положительная эмоциональная интедифия обучения, деятельностный результат непрерывного языкового образования.

Sydorenko Victoria. Implementation of the principles of individually oriented approach in the process of syntactic and punctuation competencies of students 8-9 grades.

The article is devoted to the realization of fundamental ideas individually oriented approach in the study of syntax and punctuation Ukrainian language students of 8-9 grades. Scientific concepts considered individually oriented approach with integrity and feature independent understanding and interpretation of the role, place teacher and student in the organization of the educational process,

systematic strategy for their coverage. Concretized the basic principles of individually oriented approach in the process of syntactic and punctuation competencies of students 8-9 grades. Specifies the meaning of «approach», «personality oriented approach», «syntactic competence», «competency punctuation».

Keywords: approach, personality oriented approach, competence approach, approach, communicative syntax, syntactic competence, punctuation competence sensitive period, language techniques, methods of teaching syntax and punctuation, positive emotional intedyfiya training, activity result of continuous language education.

Урок – це тренінг розвитку особистості учня як суб'єкта діяльності й соціальних стосунків у педагогічній взаємодії двох рівноцінних особистостей – учня і вчителя.

В.В. Серіков

Постановка проблеми. У курсі навчання української мови в загальноосвітній середній школі важливе місце належить синтаксису, оскільки в синтаксичному ярусі мовної системи знаходять найповніше вираження всі мовні одиниці інших рівнів, зокрема фонетичного, словотвірного, семантичного, морфологічного, стилістичного, набувають функціональної довершеності й логічної оцінки засоби мови і мовлення. В організації неперервної мовної освіти синтаксис має вершинний характер, підпорядковуючись визначальним функціям мови – комунікативній і когнітивній. Реалізація комунікативного, соціально-перцептивного та інтерактивного аспектів професійно-педагогічного спілкування, передача потрібної для суб'єкт-суб'єктної діалогічної (полілогічної) взаємодії інформації залежить не тільки від активного словникового запасу мовця, але й від опанування синтаксичної будови мови як засобу спілкування, від оволодіння закономірностями сполучуваності слів і побудови речень, виражальними можливостями різних синтаксичних структур та вміння комунікативно доцільно користуватися ними в різних мовленнєвих ситуаціях.

Методологічними засадами систематичного курсу навчання синтаксису української мови (8-9 класи) у комунікативному й стилістичному аспектах є особистісно зорієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи. Особистісно зорієнтований підхід забезпечує оптимальні умови для різнобічного розвитку кожного учня, реалізації його академічних, соціокультурних, комунікативних, акмелінгвістичних, перцептивних, естетичних та ін. здібностей, самобутності й самоцінності; сприяє культурній

ідентифікації дитини, усвідомлення нею смислів навчальної діяльності тощо. Традиційна методика навчання синтаксису в загальноосвітній середній школі ґрунтувалася на *системно-описовому принципі*, за якого синтаксичні одиниці висвітлювались як формальна система. Проте вивчення синтаксичних явищ на рівні синтаксичного розбору окремого речення, аналізу текстів, складання речень за схемами тощо не дає можливості вивчати синтаксичну будову української мови як динамічну систему, досліджувати функціонування синтаксичних одиниць у різних мовленнєвих актах, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами тощо. Сучасний шкільний курс навчання синтаксису й пунктуації української мови має бути *комунікативно спрямованим (комунікативний синтаксис)* і зорієнтованим передусім на формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися синтаксичними одиницями в усіх видах мовленнєвої діяльності. Недаремно О.Б. Курило в лінгводидактичному дослідженні «Уваги до сучасної української літературної мови» (1925) зазначає, що «складня мови (синтаксис мови – *пояснення наше* – С.В.) пов'язана з уявами, з асоціацією уяв, що багатьма своїми фактами йшли в процесі свого творення відмінним для кожного народу шляхом, залежно від різних умов його минулого в найширшому розумінні» [3, с. 20]. Тому треба донести до учнів специфіку організації синтаксичного рівня системи української мови, зокрема особливості побудови синтаксичних конструкцій порівняно з іншими мовами, структурно-семантичні характеристики синтаксичних категорій, правила інтонування різних типів речень та використання їх у мовленні для ефективного здійснення комунікативного наміру тощо. В умовах реалізації задекларованої моделі освіти XXI століття (освіта для стійкого розвитку, методологічним підґрунтям для якої слугує філософія дитиноцентризму) важливо, щоб процес навчання українського синтаксису й пунктуації відбувався з урахуванням суб'єктного досвіду кожного учня, рівня його навчальної мотивації і потреб, стилю навчання, був спрямований на саморозвиток, самотворення й самореалізацію особистості за

індивідуальною освітньою траєкторією, підготовку до життя й творчої діяльності та ін., тобто з урахуванням принципів особистісно зорієнтованого підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистісно зорієнтованого підхід ґрунтується на засадах філософії персоналізму, гуманістичної психології (Р. Бернс, А. Комбс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкль та ін.), комунікативної філософії й розвивального навчання (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн та ін.). Розробці й реалізації засадничих ідей особистісно зорієнтованого підходу присвячено наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В.І. Андрєєва, В.В. Воронова, Я.Л. Коломинського, В.І. Мирошніченко, В.Л. Ортинського, К. Роджерса, В.В. Серікова, О.М. Степанова, В.Ю.Стрельнікова, І.С. Якиманської тощо.

Відомий український психолог Г.О. Балл у науковій розвідці «Про світоглядні орієнтири гуманістичної психології» зауважує, що в кожній дитині наявні невичерпні можливості розгортання продуктивної суб'єктної активності, які в індивідуальному вільному варіанті може зреалізовувати кожен учень, але за умови соціальної підтримки, наданої на послідовних вікових етапах. Як показує наш педагогічний досвід, а також результати перманентного моніторингу, учителі-словесники не завжди готові до системного використання задекларованих Держстандартом підходів, інноваційних технологій, методів і прийомів, які забезпечують діяльнісний результат неперервної мовної освіти, не володіють на належному рівні спеціальними знаннями, щоб виявити в масовій школі індивідуальні здібності, суб'єктний досвід кожної дитини, здійснити її фасилітативну підтримку.

У Віртуальній лабораторії розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника нами був проведений комплексний перманентний моніторинг щодо вивчення сформованості технологічної культури вчителя української мови, рівня його готовності до впровадження інноваційних підходів і технологій в систему роботи. У діагностуванні взяло участь 1370 осіб. Під час *бліц-опитування «Показники педагогічної майстерності вчителя-*

словесника» респондентам було запропоновано методом ранжування вибрати із 27 компонентів педагогічної майстерності 10 найбільш вагомих для майстерної професійно-педагогічної діяльності. Результати бліц-опитування показали, що компонент «використання на уроках української мови інноваційних освітніх підходів і технологій» займає низьку рангову позицію (14 місце в списку), показник «особистісно зорієнтована, суб'єкт-суб'єктна взаємодія з учнями» займає 16 позицію із 27 можливих. Перевагу вчителі-словесники надали таким показникам педагогічної майстерності: знання предмета, високий рівень професійної компетентності, знання нормативно-правової бази, вміння моделювати навчально-виховний процес, вміння забезпечити результативність і якість навчально-виховного процесу, культура мовлення і культура мислення.

Результати *анкети «Самооцінка готовності вчителя-словесника до переходу на викладання за активними технологіями на уроках української мови»* засвідчили, що лише 15 % респондентів у контрольних і 10 % в експериментальних групах уважають свої знання, вміння, навички, настанови достатніми для успішної реалізації освітніх підходів і технологій у навчально-виховному процесі.

Отже, актуальність окресленої в науковій розвідці проблеми детермінована об'єктивними потребами розроблення науково вмотивованих лінгводидактичних засад формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів з урахуванням задекларованих у Держстандарті підходів; вироблення конкретного методичного інструментарію та його використання в навчально-виховному процесі; добору новітніх освітніх технологій, методів і прийомів, форм навчання синтаксису й пунктуації української мови.

Мета статті полягає в обґрунтуванні змісту, лінгводидактичних принципів, методів і прийомів навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови, вироблення в них синтаксичних умінь і навичок на засадах особистісно зорієнтованого підходу.

Відповідно до поставленої мети **основні завдання наукової розвідки** окреслюємо таким чином: 1) розглянути існуючі наукові концепції особистісно зорієнтованого підходу, що мають самостійну цілісність та вирізняються розумінням і трактуванням ролі, місця вчителя й учня в організації навчально-виховного процесу, стратегіями дій для системного висвітлення їх; 2) конкретизувати основні принципи особистісно зорієнтованого підходу в процесі формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів; 3) з'ясувати лінгводидактичні методи і прийоми, форми навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови; 4) уточнити зміст базових понять «підхід», «особистісно зорієнтований підхід», «синтаксична компетентність», «пунктуаційна компетентність».

Виклад основного матеріалу дослідження. У психолого-педагогічних, акмеологічних і лінгводидактичних дослідженнях залежно від контексту вивчення й авторського погляду натрапляємо на різну інтерпретаційну парадигму поняття «підхід», пор.:

- методологічна орієнтація вчителя, що спонукає його до використання певної характерної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності (К.Г. Селевко [5, с. 69]);

- поняття більш загального порядку – реалізується у вигляді системи методів навчання. Підхід визначає стратегію навчання, а метод – його тактику (Т.І. Капітонова, А.М. Щукін [2, с. 34]);

- а) світоглядна категорія, у якій відображаються соціальні настанови суб'єктів навчання; б) глобальна й системна організація й самоорганізація освітнього процесу, до складу якої входять усі його компоненти; в) підхід як категорія ширший, ніж поняття стратегія навчання – він містить її в собі, визначаючи методи, форми, прийоми (І.О. Зимня [1, с. 97]);

- комплекс основних вихідних настанов, що включає певне першочергове уявлення про досліджуваний об'єкт, а також зумовлені

значною мірою цим уявленням стратегію, тактику й засоби вирішення (В.В. Сидоренко [6, с. 54]).

Немає однозначності й щодо виділення кількісного складу освітніх підходів у навчально-виховному процесі: (пор.: К.Г. Селевко (валеологічний, гуманістичний, інтегральний, культурологічний, пошуковий, дослідницький, ситуативний, ціннісний та ін.); О.М. Горошкіна, О.С. Кузьмішина, А.В. Нікітіна (психологічний, особистісний, психолінгвістичний, загальнодидактичний, системно-лінгвістичний, комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, етнокультурологічний та ін.); О.А. Кучерук (особистісно орієнтований, когнітивний, комунікативний, креативний та ін.); Н.П. Ковальчук (системно-мовний, комунікативно-діяльнісний, функціональний, текстоцентричний, проблемний); І.О. Кухарчук (системно-описовий, комунікативно-діяльнісний) тощо. Відомий дидакт Г.К. Селевко в «Енциклопедії освітніх технологій» [5] виокремлює й конкретизує 27 освітніх підходів, які використовує вчитель у навчально-виховному процесі.

Спостерігаємо відмінності щодо виділення й тлумачення підходів у попередній та новій редакції Державного стандарту, що зреалізовані в освітній галузі «Мови і літератури» і відображені в результативних складниках змісту базової і повної загальної середньої освіти. Зокрема в Державному стандарті (2004) конкретизовано особистісно зорієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, соціокультурний підходи, у Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти (2011) – особистісно зорієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи.

Зазначимо, що підхід як категорія ширше поняття «стратегія навчання української мови», оскільки включає її в себе, визначаючи методи, форми, прийоми навчання.

У процесі розроблення теоретико-методологічних засад особистісно зорієнтованого підходу виокремилися наукові концепції (від лат. *conceptio* – розуміння), що мають самостійну цілісність та вирізняються розумінням і трактуванням ролі, місця вчителя й учня в організації навчально-виховного

процесу, стратегіями дій, принципами, провідними ідеями для системного висвітлення їх:

1. **Культуровідповідна концепція** (автор – Є.В. Бондаревська), за якої учень є не тільки суб'єктом пізнання, життєдіяльності, а й суб'єктом культури, її носієм, охоронцем, користувачем, творцем, який здатний до самостійного вибору, самовизначення й творчої самореалізації. Саме культурна ідентифікація дозволяє особистості робити вільний вибір смислу життя, брати за нього відповідальність. При цьому враховується природовідповідність (специфіка конкретних вікових періодів) і культуровідповідність педагогічного процесу.

2. **Концепція суб'єктно-особистісного навчання** (автор – І.С. Якиманська). Навчання спрямовується на розвиток особистості учня, який розглядається як суб'єкт пізнання, активний носій суб'єктного досвіду – важливого джерела власного самовдосконалення. Причому в навчальному процесі «зустрічається» загальноісторичний досвід, що задається навчанням, та індивідуальний, що реалізується в учінні й складається до впливу спеціально організованого навчання в школі. Освіта становить єдність взаємозалежних складників: навчання й учіння. Основним результатом учіння – суб'єктної діяльності учня – є формування пізнавальних здібностей на основі оволодіння відповідними знаннями й уміннями. Освітній процес розглядається як цілісна система дидактичних впливів, зокрема мети, завдань, засобів, методів, що реалізуються в класно-урочній формі на основі колективної діяльності. Розрізняють два рівні засвоєння: результативний, що описується через продукт, який фіксується у формі знань, умінь, навичок, і процесуальний, що виражається в самому підході, ставленні учня до набутого досвіду, оволодіння способами навчальної діяльності. Розвиток учня як особистості, його соціалізація відбувається шляхом оволодіння нормативною діяльністю, постійного збагачення, перетворення суб'єктного досвіду як джерела власного розвитку. Саморозвиток і розкриття дитини як особистості неможливі без створення спеціального освітнього середовища,

яке включає особливу організацію навчального матеріалу, зняття емоційного напруження, надання вибору способів виконання навчальних завдань, активізацію учнів за допомогою різних форм занять, створення умов для творчості, регулярний аналіз й оцінку процесу роботи, а не лише результату.

3. **Дидактична концепція особистісно зорієнтованого навчання** (автор – В.В. Серіков), підґрунтям для якої слугує теорія особистості С.Л. Рубінштейна. Провідною ідеєю концепції є створення умов для повноцінного прояву й розвитку особистісних функцій суб'єктів навчального процесу, тих функцій, які реалізують соціальне замовлення «бути особистістю», тобто здатності учня проявляти своє ставлення до світу й себе. Особистісно зорієнтований підхід розуміється як організація особливого педагогічного процесу зі специфічною метою, змістом, технологіями, який орієнтований на розвиток і саморозвиток особистісних якостей індивіда. Учень виступає суб'єктом життєдіяльності, тому навчання вибудовується на основі його життєвого досвіду, а також досвіду пізнання, спілкування, продуктивної діяльності, творчості. При цьому в навчальному процесі важливо забезпечити особистісне зростання школярів, розвиваючи їхні особистісні функції, зокрема мотивацію, креативність, критичність, смислотворчість, самореалізацію, вибірковість, рефлексію, соціальну відповідальність, автономність внутрішнього світу, позитивну Я-концепцію. Усе це досягається за створення особистісно зорієнтованих ситуацій (навчальної, пізнавальної, життєвої), що ґрунтуються на діалогічності, ігровій (рольовій) взаємодії учасників та передбачають вибір творчого варіанту вирішення проблеми, пошук смислу, побудову образу чи моделі власного життя.

4. **Особистісно-діяльнісна концепція** (автор – І.О. Зимня), що включає особистісний і діяльнісний аспекти в їх єдності, оскільки особистість є суб'єктом діяльності, формується в діяльності і в спілкуванні з іншими людьми. Тому діяльність безпосередньо визначає розвиток особистості. Процес навчання розглядається з позиції вчителя й учня. Особистісний компонент концепції означає, що в центрі навчання є особистість учня, його

потреби, мотиви, попередній досвід, здібності, активність, інтелект, індивідуально-психологічні особливості, ціннісні орієнтири, отже, навчання є антропоцентричним за метою, змістом і формами організації, усі методичні рішення спричинюються особистістю того, хто навчається. Особистісно-діяльнісний підхід передбачає створення умов для розвитку гармонійної, морально досконалої, соціально активної, професійно компетентної й саморозвивальної особистості шляхом активізації її внутрішніх резервів; вибір учнем шляхів, методів, засобів, партнера навчання – учителя; єдність внутрішніх (пізнавальний) і зовнішніх (досягнення) мотивів; рівноправні, довірливі, суб'єкт-суб'єктні стосунки з педагогом; наявність актуальної ситуації інтерналізації нових форм, правил, способів і засобів соціально-професійно-комунікативної діяльності, розвиток компетентності й особистості в цілому. Завдання вчителя – скоординувати й спрямовувати діяльність учнів на формування комунікативних і навчально-пізнавальних потреб, вироблення узагальнених способів і прийомів навчальної діяльності, постановку й самостійне вирішення конкретних навчальних завдань (пізнавальних, дослідницьких, перетворювальних, проектних та ін.), засвоєння нових знань, удосконалення вмінь в усіх видах діяльності тощо.

Зазначимо, що окреслені наукові концепції особистісно зорієнтованого підходу взаємодоповнюють, взаємозбагачують одна одну, а закладені в них провідні ідеї в умовах оновленої мовної парадигми мають стати підґрунтям, своєрідним фундаментом для організації сучасного уроку української мови, професійно-педагогічної взаємодії з учнями, створення оптимальних умов для формування національно свідомої, духовно багатої мовної особистості.

Детальніше розглянемо реалізацію принципів особистісно зорієнтованого підходу в процесі формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів.

Синтаксична компетентність є однією з основних предметних компетентностей у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних учням у різних ситуаціях комунікативного дискурсу, що передбачає їхню здатність

користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних одиниць різних структурних рівнів (словосполучення, речення, текст, складне синтаксичне ціле), синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів (сполучникові, безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні, складні речення з різними видами зв'язку та ін.) з урахуванням функціонально-стильових різновидів мовлення відповідно до теми, мети, ситуації спілкування, провідних жанрів комунікації тощо. Елокуція словесного матеріалу включає синтаксичну стрункість, вишуканість форм, національну самобутність мовлення, інформаційну насиченість, а також лексичне, семантичне й синтаксичне багатство мовлення. Тому синтаксична компетентність діалектично пов'язана з високим рівнем загальної культури школярів в її мисленнєвому, поведінковому й почуттєвому проявах, тобто віддзеркалює процеси мовомислення, мовотворення й мовопродукування.

У шкільному курсі навчання української мови усталена пунктуаційна система вичерпно розкривається й засвоюється учнями саме під час вивчення синтаксису, ґрунтовного й виваженого аналізу синтаксичних одиниць. **Пунктуаційна компетентність** – це предметна компетентність учнів у системі мовних знань, умінь і навичок, що передбачає вміння школярів інтонаційно оформлювати усне мовлення на письмі, тобто є важливим складником їхньої правописної грамотності. За використання кластерного аналізу компетентностей і компетенцій в їх ієрархічному взаємозв'язку й взаємозумовленості синтаксичну компетентність коректніше розглядати як складник мовної, а пунктуаційну – мовної і мовленнєвої компетентностей.

Принцип дитиноцентризму.

Науковим підґрунтям слугує новий педагогічний напрям – *педоцентризм* (від гр. *pais* – дитина, лат. *centrum* – центризм, середовище), за якого організація й методи навчання визначаються лише безпосередніми, спонтанними інтересами й потребами дітей. Головним учасником, суб'єктом навчально-виховного процесу є дитина з її суб'єктивним досвідом, здібностями,

можливостями, інтересами, потребами, запитами, настановами. Тому в процесі формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей має бути націленість на успіх кожного учня, створення позитивно-гармонійної навчальної атмосфери й належної мотивації, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи школярів. Оволодіння учнями 8-9 класів відповідними синтаксичними й пунктуаційними вміннями, навичками, досвідом, цінностями й ставленням позначається на таких індикаторах успіху:

➤ **«знає і розуміє»** (*інформаційна функція → знаннєва компетенція*): наприклад, речення як одиницю повідомлення (комунікативну одиницю), словосполучення як номінативну одиницю (одиницю називання); словосполучення і речення як синтаксичні одиниці, їх спільні і відмінні ознаки; закономірності функціонування синтаксичних конструкцій, особливості їх використання в певній мовленнєвій ситуації відповідно до комунікативних завдань тощо;

➤ **«уміє і застосовує»** (*діяльнісна або стратегічна функція → уміннєва компетенція*): наприклад, правильно будувати й доречно використовувати в мовленні словосполучення й різні види простих і складних речень; уживати складні і прості синтаксичні конструкції як синоніми; використовувати виражальні можливості речень різних видів у власному мовленні та ін.;

➤ **«виявляє ставлення й оцінює»** (*креативна і розвивальна функції → поведінкова, ціннісно-мотиваційна компетенції*): наприклад, оцінює власний і сукупний освітній продукт; формулює реалізовані цілі, проблеми, результати, труднощі та ін.

Зауважимо, що особистісна центрація підсилюється самою природою навчального предмета, що несе потужний людинознавчий і людиноформувальний потенціал, навчає уважно ставитися до особистості, розуміти її інтереси, моральні переконання, прагнення й принципи, виховувати повагу до загальнолюдських цінностей, створювати особистісно

зорієнтований навчальний простір. Для гуманізації умов на уроці Б.І. Степанишин радить підтримувати творчу дружню атмосферу в класі, морально стимулювати школярів, бути тактовним в оголошенні низьких оцінок, а найголовніше – досягати того, щоб учень пішов з уроку в доброму настрої, інтелектуально й емоційно наснажений, ідейно й морально цілеспрямований, сповнений бажання пізнавати далі, робити добро. Отже, цілком умотивованими вважаємо такі основні принципи професійно-педагогічної взаємодії вчителя-словесника із суб'єктами навчально-виховного процесу, як-от: націленість на успіх кожного учня, створення позитивно-гармонійної навчальної атмосфери й належної мотивації, поєднання педагогічного керівництва з розвитком самостійності та ініціативи школярів.

Принцип природовідповідності.

Для ефективної організації навчання синтаксису й пунктуації української мови треба знати й враховувати сенситивні періоди розвитку учнів. *Сенситивність* (від лат. *sensitivus* – чуттєвий) витлумачують як найбільш сприятливі й своєчасні умови для розвитку тієї чи іншої психічної функції (наприклад, сприймання, мовлення, пам'яті та ін.), якості. У певні періоди життя дитина є особливо чутливою до визначеного педагогічного впливу, тобто сенситивною до нього.

Сенситивний період навчання української мови учнів 8-9 класів – *підлітковий* – супроводжується інтенсифікацією їхнього фізичного, розумового, морального й соціального розвитку; перебудовою організму; труднощами соціальної взаємодії, що безпосередньо пов'язані з відчуттям дорослості. Зазнає якісних змін і мотивація навчання української мови. Пізнавальні інтереси підлітків стають виразнішими, стійкішими й змістовнішими. Для підлітків характерним є прагнення виховувати в собі здатність бути уважними, елементи самоконтролю й саморегуляції. Відбувається зміна «провідного типу діяльності», що зумовлює, визначає найважливіші перетворення в психічних процесах і психічних особливостях особистості дитини (О.М. Леонтьєв). Для учнів 8-9 класів форми активної

навчальної діяльності зберігають своє значення, але набувають якісно іншого характеру за змістом і способами здійснення. Школярів приваблюють такі колективні форми роботи, в яких вони можуть проявляти ініціативу, творчість, співпрацювати й співдіяти з однолітками, зокрема технології активного навчання (інтерактивні, кооперативні, критичного мислення, розвивальні, проектні та ін.).

Створити на уроці й позаурочній діяльності умови для розкриття індивідуального ментального, або розумового, досвіду кожного учня, його когнітивних, метакогнітивних та інтенціональних складників допоможе:

1) урахування рівня засвоєння учнем синтаксичних понять, термінів, своєрідності інтелектуальної саморегуляції, інтелектуального темпу, балансу конвергентних і дивергентних здібностей, домінуючого пізнавального стилю, типу пам'яті, резервів здатності вчитися. Загальновідомо, що за один урок учні середніх класів можуть засвоїти 5-10 суджень чи інформаційно-смислових елементів тексту; 4-5 нових слів, термінів; труднощі у сприйнятті тексту виникають тоді, коли частка незнайомих слів перевищує 4 %; вичленовування й розуміння головної думки висловлювання ускладнюється, якщо фраза вміщує більше 14-15 слів;

2) створення умов на кожному етапі навчання комунікативного й стилістичного аспектів синтаксису для ускладнення й збагачення ментального досвіду дитини в максимально можливих межах, недопущення надмірного інтелектуального, емоційного, нервового навантаження під час вивчення синтаксичних мовних одиниць, синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів;

3) прагнення досягти оптимальних для конкретної дитини результатів навчання з мінімально необхідними витратами часу й зусиль;

4) урахування кількісного співвідношення в класі *аудіалів* (методи і форми навчання: пояснення, розповідь, бесіда, коментування; інтерактивна лекція, актуалізована лекція, урок мовного тренінгу та ін.), *візуалів* і *кінестетиків* (методи навчання: наочні (схеми, таблиці, графіки, алгоритми,

картини, ілюстрації та ін.), демонстрація, практичні (вправи тренувальні, з коментуванням, алгоритмічні, проблемно-пошукові, творчі, контрольнo-корекційні, робота з текстом (підручником) та ін.).

Навчання синтаксису й пунктуації на засадах особистісно зорієнтованого підходу передбачає мотиваційне забезпечення навчальної діяльності учнів 8-9 класів, *формування в них позитивної навчальної мотивації (позитивної емоційної інтедифії навчання)*, тобто генетичного прагнення особистості до самореалізації, творчої самоактивності, бажання оволодіти відповідними синтаксичними й пунктуаційними вміннями, навичками, досвідом, цінностями й ставленням на певному рівні.

Як можна впливати на позитивну емоційну інтедифію навчання учнів?

Стимулювання внутрішньої регуляції, підвищення пізнавальної продуктивності відбувається шляхом виявлення дефіциту інформації з того чи іншого граматичного питання, демонстрування переваги використання на практиці синтаксичних знань, умінь і навичок, створення проблемно-пошукових ситуацій, осмислення теми й епіграфа уроку, відкриття нового у вже відомому тощо. Важливо, щоб учні 8-9 класів свідомо опанували синтаксичну будову сучасної української літературної мови як **ефективний засіб спілкування**, розуміли закономірності функціонування синтаксичних конструкцій, особливості їх використання в певній мовленнєвій ситуації відповідно до завдань комунікативного дискурсу, тобто вміли орієнтуватися на важливу в даний момент інформацію (зокрема під час навчального діалогу, відповіді, бесіди, дискусії, дебатів, диспуту, зауваження, поради, пропозиції тощо), інформації, яка становить сутність відповідної комунікації й задля повідомлення якої ця комунікація має відбутися, інтонувати речення різних видів, беручи до уваги й логічний наголос для передачі змістових та емоційних відтінків значення. У цьому процесі важливе значення має послідовне урізноманітнення граматичної будови мовлення учнів на рівні слова, словосполучення й різних видів речення (за метою висловлювання, емоційним забарвленням, характером граматичної основи, кількістю

граматичних основ). Адже цікавим є той співрозмовник, який послуговується не одноманітними структурами, а може варіювати синтаксичні конструкції залежно від завдань комунікації, пунктуаційно грамотно оформлювати діалогічні й монологічні висловлювання тощо. Володіння арсеналом синтаксичних конструкцій допомагає зробити мовлення правильним у функціонально-граматичному відношенні, точним – у смислового й виразним в естетичному.

Вивчення синтаксичних одиниць має відбуватися на основі **міжпредметної інтеграції** (творів літератури, образотворчого мистецтва та ін.), аналізу художніх текстів (прочитаних учнями або ще не опрацьованих) в єдності змісту й форми, побудови власних висловлювань за розглянутими художніми зразками, поєднання словесної творчості з різними видами діяльності, зокрема драматизацією, дослідженням, грою.

Актуалізувати суб'єктний досвід школярів допоможе відхід від пасивно-монологічної моделі навчального процесу, *заміна традиційних методів перевірки опорних знань* на зразок «Давайте з'ясуємо, що Ви пам'ятаєте з попереднього уроку?», за яких дитина переживає за результат, боїться помилитися, працює на оцінку, такими **технологіями інтерактивного й кооперативного навчання**, як-от: «Криголам», «Ланцюжок ідей, пропозицій», «Складання віртуальної «валізи уроку» із пропозиціями, побажаннями, конструюванням навчального процесу», «Формулой – Ділись – Слухай – Створюй», «Мозковий штурм із використанням конвертів», «Триступеневе інтерв'ю» тощо; також стануть у нагоді відповіді на рефлексивні запитання («Щоденник рефлексивних нотаток уроку»), ЗХВ («Знаю – Хочу знати – Вивчив») тощо. Перейти від асоціативної, статичної моделі знань до динамічно структурованої системи розумових дій, від репродуктивного, знанневого навчання до творчо-діяльнісного, проблемного допоможуть такі **активні методи**: евристичне спостереження, конструювання, моделювання, порівняння, смислове бачення, метод творчої реалізації, метод незакінчених речень, асоціативних рядів, озвучування

очікуваних результатів, формулювання запитань до тексту, проведення лінгвістичних експериментів, створення дослідницьких проектів тощо.

У методиці навчання учнів 8-9 класів українського синтаксису й пунктуації продуктивними є такі *лінгводидактичні прийоми*: поширення й скорочення різних видів речень; заміна одних синтаксичних одиниць іншими; перебудова/переконструювання синтаксичних конструкцій; складання речень за опорними словами або схемами; редагування речень; синтаксично-стилістичний аналіз синтаксичних одиниць; спостереження над логічною інтонацією в реченні, ритмомелодикою синтаксичних конструкцій тощо. Активізують мисленнєву діяльність школярів лінгвістичні казки, пунктуаційні кросворди, ребуси, творчі завдання.

Принцип суб'єкт-суб'єктної спрямованості, фасилітативної регуляції співпраці.

За реалізації особистісно зорієнтованого підходу на уроці української мови змінюється формат взаємодії вчителя-словесника й учня, що набуває *суб'єкт-суб'єктної спрямованості, фасилітативної (партнерської) регуляції співпраці*. Учитель-словесник виступає фасилітатором, координатором, а учень – активним учасником, співдіячем, співтворцем, суб'єктом навчально-виховного процесу, який самостійно вибирає зміст уроку, мету й форми опрацювання навчального матеріалу, оволодіває діяльнісними вміннями, цілевизначенням, плануванням, рефлексією.

На жаль, на уроці й досі можна зустріти словесно-перцептивну форму діяльності учнів: прослухав – дослівно повторив, прочитав – переказав, побачив – відтворив. Як наслідок – схоластика навчального процесу, яку описує І.Я. Франко в оповіданні «Грицева шкільна наука».

За особистісно зорієнтованого підходу вивчення синтаксису відбувається шляхом простеження кореляційних міжрівневих взаємозв'язків із морфологією, лексикою, фонетикою, стилістикою, внутрішньорівневих взаємозв'язків із пунктуацією та інтонацією. Розуміння формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, комунікативного рівнів

українського синтаксису, володіння базовими синтаксичними вміннями й навичками в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі – дає учням можливість використовувати мову в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування, сприяє вдосконаленню їхнього діалогічного й монологічного мовлення. При цьому треба пам'ятати, що всі рівні й аспекти розвитку мовлення школярів повноцінно актуалізуються лише в межах тексту (принцип текстотворчості або текстоцентризму).

Виклад навчального матеріалу має бути спрямований не лише на розширення обсягу знань, їх структурування й інтегрування, узагальнення предметного змісту, але й на постійне перетворення наявного суб'єктного досвіду кожного учня, забезпечувати можливість самоосвіти, саморозвитку й самовдосконалення, надавати право вибору видів і форм виконання завдань, способів навчальної діяльності, прийомів навчальних дій, допомагати контролювати й оцінювати не лише результат, а й процес навчання. Простежити ті зміни, які відбулись у розвитку учнів, допоможе створення *банку мовних досягнень*. При цьому слушною є думка Галілео Галілея: «Нікого нічому не можна навчити. Можна тільки допомогти людині зробити для себе відкриття». Отже, головне завдання особистісної підтримки – допомогти дитині на кожному кроці відкривати, віднаходити нове, до цього моменту невідоме, використовувати набуті знання на практиці.

Висновки. Відомий лінгвоакмеолог О.Є. Русінова, описуючи умови підвищення якості мовленнєвого освітнього процесу, конкретизуючи способи формування мовної особистості, цілковитого розкриття її природних здібностей і потенціалу, наголошує: «...Кожен мовленнєвий акт – творчий акт, але рівень і характер цієї творчості, аксіологічно визначуваний ціннісною шкалою культури, значно вищий. Отже, основна проблема – створити механізм виведення мовної особистості на цей рівень» [4]. Навчання учнів 8-9 класів українського синтаксису на засадах особистісно зорієнтованого підходу дає можливість сформувати національно-мовну

особистість, свідомого носія мови з мовною культурою, мовним смаком і мовною стійкістю, який на метарівні не тільки послуговується великою кількістю мовних одиниць різних структурних рівнів, моделей, синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів для реалізації всіх різновидів дискурсивного діалогу, але й здатний до творчого мовотворення, мовомислення й мовопродукування.

У кінострічці грузинського режисера Тенгіза Абуладзе «Покаяння» прозвучала фраза: «Навіщо ця дорога, якщо вона не веде до Храму». Якщо переформулювати цей вислів із позицій особистісно зорієнтованого підходу, то кожен проведений урок української мови має стати величним священнодійством творення Особистості, формуванням *homo sinergiosus* (людини спільнодіючої) і *homo spiritus* (людини духовної), запам'ятовуватися глибиною й мудрістю, примножуватися відкриттями й творчими здобутками.

Література

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология : уч. для вузов / И.А. Зимняя. – Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2008. – 384 с.
2. Капитонова Т.И. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному / Т.И. Капитонова, Л.В. Московкин, А.Н. Щукин / под ред. А.Н. Щукина. – М.: Русский язык: курсы, 2008. – 312 с.
3. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – Вид. 2-е. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 303 с.
4. Русинова Е.Е. Акмеологический подход к формированию языковых компетенций обучаемых в системе непрерывного образования [Электронный ресурс] / Елена Евгеньевна Русинова. – Режим доступа: [www. URL: http://www.pedsovet.org/component/option,com_mtree/task](http://www.pedsovet.org/component/option,com_mtree/task).
5. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. / Г.К. Селевко. – Т. 1. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.
6. Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач В.В. Сидоренко. – Донецьк: Каштан, 2013. – 100 с.
7. Сидоренко В.В. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.04 / В.В. Сидоренко; [Ин-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України]. – К., 2013. – 486 с.